

GYÁNI GÁBOR**Ötvenhat aktualitásának a titka:
sokfélesége****1.**

A forradalom szorosán vett eseménytörténete, valamint annak előzményei és következményei sok tekintetben ma már jól feltárt kérdések. Sőt: ’56 nemzetközi (vagyis diplomáciatörténeti) beágyazottsága is kielégítőnek nevezhető, bár sokat módosíthat ezen (is) a ma még lappangó sok orosz – és talán amerikai – levéltári forrás jövőbeli hozzáférhetősége. A fő kérdés persze az, miért robbant ki, s hogyan robbanhatott ki egyáltalán ez az elementáris erejű lázadás. Egy további, általam roppant fontosnak ítélt kérdés, hogy milyen divergens politikai elképzelések és törekvések azonosíthatók a nevezetes két hét, valamint a november 4-ét követő bő egy hónap folyamán. Eddig többnyire a forradalom belső egyöntetűségére esett a hangsúly („nemzeti egység”), az utótörténet (vagyis a forradalom emlékezete) fényében azonban az is érdemi problémának tetszhet, hogy mi választotta el már akkoriban egymástól a forradalom táborát. Még akkor is, ha ezek a szétartató irányzatok inkább csak csíráikban mutatkoztak. Ez utóbbi azért fontos, mert a végső kimenet szempontjából jelentősége van, vagy lehet a különböző irányokba mutató, ilyen irányokat sejtető törekvéseknek, amelyeknek a tisztázása a forradalom fogalmi definiálását segítené elő.

Ismert ugyanis olyan, nyíltan persze ma alig hangoztatott elképzelés, mely szerint nem beszélhetünk forradalomról ott, ahol egy bolsevik, Nagy Imre a „forradalom” vezetője. S ismert az a nézet is, amely az 1945–1948 közötti koalícióhoz történő visszatérésben véli felfedezni ’56 hosszabb távon kibontakozó, ám legföljebb csak kontrafaktuálisan előadható (lehetséges vagy inkább legvalószínűbb) történetét. S akkor nem is beszéltünk még a Kádár-kori verzióról, amely igyekezett úgy beállítani ’56-ot, mintha visszatérést jelentett volna a Horthy-rendszerhez.

Arra a kérdésre pedig, hogy milyen lényeges, feltáratlan témákat ér-
zekelek 1956 kapcsán, röviden azt válaszolhatom: a forradalom társa-
dalomtörténetét. Egy kezünkön megszámolhatók azok a történelmi mun-
kák, s azok sem nevezhetők nagyon elmélyültnek és alaposnak,
amelyeknek a szerzői azt a kérdést firtatják: kik és milyen céllal csinál-
ták a forradalmat. A közeli jövőben erre a két kérdésre kellene – gon-
dos kutatásokon nyugvó – feleletet adni ahhoz, hogy a fogalmi megha-
tározás imént említett feladatát megkönnyítsük.

2.

Nehéz a kérdésre korrekt választ adnom, hiszen nincs kellő áttekinté-
sem 1956 teljes historiográfiájáról. Impresszionisztikusan az a felelet
adódik, hogy szemmel láthatólag létezik a hagyományosan jól megala-
pozott baloldali interpretáció vagy forradalomkép, és létezik egy jobb-
oldali. Az előbbi tehát a jobban kimunkált forradalomnarratíva, amely-
nek monográfiák sora feleltethető meg; ez utóbbi sokkal inkább
rapszodikus és fragmentált kép, amelynek készítői ráadásul könnyen és
készséggel kiszolgáltatták magukat egyes politikai erőknél. Ez lerontotta
a történelmi beszámoló hatásfokát, csökkentette plauzibilitását.

A mondottakon túl – reményeim szerint – kibontakozóban van egy
olyan forradalomtörténelmi narratíva is, amely politikailag semleges, még
ha nem is hiányzik belőle valamifajta értéktételezés. Mivel nem köztör-
ténelmi narratívában nyer megfogalmazást, kevésbé köthető valamely
pártideológiához és egyes meghatározott világnézetekhez; itt tartom szá-
mon a forradalom társadalom- és mentalitástörténelmi megközelítését is.

3.

Miután éppen ez a probléma az, amelynek keretében általában 1956-
tal foglalkozom, nehéz röviden nyilatkoznom róla. A kimerítő válasz-
adás helyett a kérdéstről szóló írásaimat ajánlhatom az olvasó szíves fi-
gyelmébe. Röviden mégis hadd jegyezzem meg: '56 emlékeztörténete
számomra jóval izgalmasabb történelmi probléma, mint közvetlenül maga
'56. Ez persze részben saját történelmszemléleti beállítottságomból adódik,
részben azonban abból fakad, hogy ez az utóbbi „történet”, szerzeágazó-
sága okán, bőven kecsegtet kitűnő elemzési lehetőségekkel. A történelmi
(s benne a történetírói) megismerés hermeneutikai feltételezettsége folytán

nincs, vagy nem lehetséges esszenciális forradalomtörténet, csak egyre újabb és újabb interpretációk léteznek 1956-ról (is). Ez tehát az a tényező, amely előtérbe tolja a forradalom emlékezeti utóéletének a kérdését.

Azt bővebben is kifejtettem már korábban, hogy miért nem esem kétségbe a forradalom sokféle, egymástól kirívóan elütő emlékezeti számontartását tapasztalva. Azért, mert egy sajátos értelemben vett mítikus, vagyis afféle megalapozó történetnek tartom '56 mai megítélését; ez pedig magától értetődő módon szüli az esemény, vagy az '56 fogalmában absztrahált eseménysor kanonizálhatatlanságát. Ha idővel kánonná merevedik és rítusként él tovább az 1956-os forradalom emléke, egyszer s mindenkorra elveszíti korábban élvezett egzisztenciális jelentőségét, és pusztán historiográfiai témává szelődik. De ma még messze vagyunk ettől a pillanattól. Mi sem mutatja ezt plasztikusabban, mint az a friss fejlemény, hogy a „központi” '56-os emlékmű ellen egynémely szervezett csoport nyilvánosan is bejelentette a tiltakozását. Ez kétségkívül arra vall, hogy számukra komoly a tétje egy ilyen monumentum minőségének, mint mondhatni szinte mindennek, ami '56 mai emlékezeti módját illeti.

Arra a kérdésre, hogy mennyiben hat ma a forradalom 1989 előtti emlékezete, amely – ne feledjük – ellenforradalomként tudatosította a mondott eseményt, azt válaszolhatom: nagyon hat még, ha csak rejtett módon is. Egyrészt úgy, hogy az akkori politikai propagandába csomagolt forradalomképet tagadó narratívák számára készítette elő a talajt maga a rendszerváltás, és e téren 1989 óta érdemben semmi változás nem regisztrálható. Nincs ugyanis tudomásom Berecz János, a Hollós–Lajtai-szerzőpáros és hasonszőrű társaik műveinek mai újratermelődéséről újabb szerzők jóvoltából.

Másrészt azáltal él tovább a múlt, hogy a Kádár-rendszer megtorló apparátusa által termelt dokumentumok képezik a mai tudományos vizsgálódások egyik döntő és mindenképpen megkerülhetetlen forrásalapját. S abba bizony mélyen bele van kódolva az ancien régime forradalomképe, amelyet olykor szinte lehetetlen is kiszűrni belőle, sőt olykor még a felismerése sem megy egykönnyen. Egy konkrét példára utalva: a forradalom csinálóinak a köre értelemszerűen a későbbi üldözöttek, az úgynevezett ellenforradalmisták (a lecsukottak, az internáltak, a disszidensek, vagy az enyhébb formában üldözöttek és megbüntettek) társadalmi csoportjaival azonosulnak. Magyarán: a megtorló hatalom definiálja számunkra (és az érintettek számára is), hogy kik adták a forradalom társadalmi hátterét. Holott ez a definíció sok tekintetben önkényes, mivel az általa lefedett társadalom *utólagos* politikai konstrukciónak az eredménye, mely konstrukció nem épp a forradalom fak-

tuális valóságát igyekezett tényleges kiindulópontnak tekinteni. Ha pedig így áll a helyzet, akkor nem érdemes szó szerint és túlságosan is komolyan vennünk a nyomoknak ezt a tömegét, bár eltekintenünk sem igen lehet tőle. Hiszen honnan máshonnan vegyük az olyannyira áhított történeti adatokat.

Erre a problémára eddig, sajnos, alig reflektált a történetírás. Holott ez nyilvánvalóan arra vet fényt, hogy akár még a szakszerűség procedúráiba is mélyen, olykor szinte észrevehetetlenül behatolhat – ily módon – az 1989 előtti ellenforradalmi történeti narratíva.